

Metaforinių kolokacijų vertimo problemos

Skaistė Volungevičienė

Anotacija. Kalbėdami gimtąja kalba, sustabarėjusius žodžių junginius (kolokacijas, frazeologizmus ir pan.) vartojame automatiškai. Įvairių sunkumų kyla tada, kai tokius junginius tenka perteikti užsienio kalbomis, kad ir kaip gerai jas mokėtume. Šiame straipsnyje aptariamos vienos iš pastoviųjų leksinių vienetų klasės, t. y. metaforinių kolokacijų, vertimo problemos. Metaforinė kolokacija autorės suprantama kaip sustabarėjęs dviejų elementų (kolokatoriaus ir bazės) junginys, turintis daugiareikšmį, junginyje perkeltine reikšme vartojamą kolokatorių. Toks junginys leksinių vienetų sistemoje atsiduria tarp laisvųjų junginių ir idiomų. Dėl ribotos straipsnio apimties išsamiau nagrinėjama tik viena metaforinių kolokacijų rūšis – daiktavardinės (būdvardis + daiktavardis) metaforinės kolokacijos, tačiau pagrindinis dėmesys skiriamas ne perkeltinės reikšmės, vaizdo perteikimo problemoms, o struktūriniais tokių kolokacijų atitikmenims. Vertėjui kylantys metaforinių kolokacijų perteikimo sunkumai analizuojami remiantis grožinio kūrinio pavyzdžiais. Tais atvejais, kai metaforos, kuriomis grindžiami tirti pavyzdžiai, egzistuoja ir originalo, ir vertimo kalboje, vertėjui didesnių keblumų neįkyla. Daug įdomesni atvejai, kai vertėjas renka kitą leksinį vienetą ar tam tikrą vietą praleidžia. Straipsnyje svarstoma, dėl kokių priežasčių pasirenkamas vienas ar kitas problemos sprendimo būdas ir ar toks pasirinkimas vertintinas kaip adekvatus.

Reikšminiai žodžiai: leksinis vienetas; pastovusis junginys; kolokacija; metaforinė kolokacija; vertimo problemos.

Įvadas

„Tiek lietuvių, tiek ir kitos kalbos yra fraziškos. Tai reiškia, kad kalbėdami renkamės ne atskirus žodžius, o tų žodžių junginius ar samplaikas“ (Rimkutė, 2009, p.32). Kalbų fraziškumo principą savo darbuose pabrėžė ir vienas žymiausių tekstynų lingvistikos atstovų J. Sinclairis (1996). „Pripažinus fraziškumo principą plačiai ir įvairiai suvoktas dažnai drauge vartojamų žodžių junginys, vadinamoji kolokacija, tapo itin populiariu tyrimų ir leksikografinių aprašų objektu“ (Marcinkevičienė, 2001, p.85), nes pasak vokiečių kalbininko F. J. Hausmanno, kolokacijas galime vadinti *kalbos pusfabrikačiais*, kurių mokymdamiesi užsienio kalbos turime mokytis specialiai (Hausmann, 1984, p.398), tačiau lietuvių kalbos pastoviųjų žodžių junginių tyrimai, lyginant su kitų šalių lingvistų atliktais darbais, dar nėra tokie gausūs, nors, pasak E. Rimkutės, pastoviuosius žodžių junginius reikia tirti, nes „<...> sustabarėję junginiai yra kalbos koncentracija, pati reprezentatyviausia rašytinės kalbos dalis“ (Rimkutė, 2006, p.249). Nepaisant to, reikia pastebėti, kad net Vakarų kalbotyroje sustabarėjusiems žodžių junginiams pavadinti dažniausiai vartojamas kolokacijos terminas Lietuvos mokslininkų darbuose pasirodė tik paskutiniajame 20 a. dešimtmetyje (žr. Marcinkevičienė, 1995, p.2001).

Remiantis F. J. Hausmanno kolokacijų klasifikacija, pagal kolokacijos bazinį elementą galima išskirti nominalines, arba daiktavardines, verbonominalines ir verbalines, arba veiksmazodines metaforines kolokacijas¹. Šiame straipsnyje pasirinkta išsamiau analizuoti vieną metaforinių kolokacijų rūšį – daiktavardines (*būdvardis + daiktavardis*) metaforines kolokacijas.

Autorės siūlomas metaforinės kolokacijos terminas lietuvių kalbotyroje naujas, tačiau užsienio mokslininkai jas skiria ir įvairiais aspektais tiria. Pavyzdžiui, metaforines kolokacijas, kaip vieną galimų leksinių vienetų klasių, savo darbuose nagrinėja vokiečių kalbininkės A. Holderbaum (2003) ir A. Reder (2006): A. Holderbaum domina kolokacijų vertimo problemos, o A. Reder šį leksinį vienetą pirmiausiai tiria didaktiniu aspektu.

Metaforinės kolokacijos apibrėžimą ir jos vietą leksinių vienetų sistemoje šio straipsnio autorė yra svarstiusi *Kalbotyroje* pasirodžiusiame straipsnyje (Volungevičienė, 2008). Jame metaforinė kolokacija aptariama kaip sustabarėjęs dvinaris (kolokatoriaus ir bazės) junginys, turintis daugiareikšmį, junginyje perkeltine, t. y. metaforine, reikšme vartojamą kolokatorių. Toks junginys leksinių vienetų sistemoje atsiduria tarp laisvųjų ir idiomatinių junginių. Remiantis įvairių kalbininkų darbais, minėtame autorės straipsnyje konstatuojama, kad tarp metaforinės kolokacijos ir metaforos lygybės ženklą dėti negalime, tačiau ši mintis nebuvo išsamiau pakomentuota, todėl apie tai bus kalbama šiame tyrime.

Lietuvių kalbotyroje, be minėto straipsnio, daugiau teorinių darbų ar praktinių tyrimų metaforinių kolokacijų klausimu atlikta nėra. Tiesa, reikia paminėti, kad įvairiapusiams metaforos tyrimams, priešingai, skiriama labai daug dėmesio. Metaforų vertimo problemas tiriančius mokslininkus pirmiausia domina, ar ir kiek nukenčia stilistinis vertimo lygmuo, ar išlaikoma perkeltinė reikšmė ir pan. (Kohrs, 2006a, 2006b). Dažniausiai tyrinėtojai mėgina aptarti metaforą kaip ypatingą ženklų prasmės pavidalą, perkeltinės reikšmės atvejį, juos domina, kaip metafora atsiranda, funkcionuoja, kuo ji remiasi, kokį vaidmenį atlieka tam tikrame kontekste ir pan. Tokių tyrimų autoriams metaforos formalioji struktūra (ar tai monoleksema, ar žodžių junginys ar kt.) ir šios struktūros perteikimas atitinkamomis užsienio kalbos konstrukcijomis dažniausiai nerūpi.

¹ F. J. Hausmannas, kurio klasifikacija dažniausiai remiasi kolokacijų tyrimais, skiria 6 kolokacijų rūšis (Hausmann, 1989, p.1010), tačiau, šio straipsnio autorės manymu, skirstant pagal bazinį elementą, jas būtų galima apjungti ir užtektų skirti tik tris nurodytąsias.

Šiuo straipsniu autorė siekia įgyvendinti du pagrindinius tikslus: aptarti *metaforinės kolokacijos* ir *metaforos* terminų ryšį ir nustatyti, su kokiais sunkumais susiduria metaforinių kolokacijų atitikmenų ieškantys vertėjai. Šis tyrimas skirtas ne prasminiams, o struktūriniais tiriamos konstrukcijos atitikmenims. Tyrimo pradžioje daryta prielaida, kad metaforinė kolokacija glaudžiai susijusi su metafora, todėl dažniausiai galėtų pasitaikyti grožinės literatūros tekstuose, kurie yra ne tik meno kūrinys, bet ir puikus mūsų kasdieninės kalbos atspindys. Nors daugiausia metaforų neginčijamai randama lyrikoje, šiam tyrimui svarbiausia ne meninio vaizdo kūrimas ir jo perteikimas, t. y. ne metafora kaip stilistinė poetinės kalbos figūra, o perkeltinę reikšmę turinčių junginių struktūros perteikimo būdai. Dėl šių priežasčių teoriniams pasvarstymams iliustruoti reikalingi pavyzdžiai rinkti iš J. Ivanauskaitės romano *Placebas* ir jo vertimo į vokiečių kalbą. Taigi šio tyrimo išeities kalba – lietuvių kalba. Pasirinktas gimtakalbio atliktas vertimas (vertė M. Roduneris), nes tik gimtakalbis kalbą vartoja autentiškai. Prieš atliekant praktinę analizę, surinktos metaforinės kolokacijos tikrintos tekstynuose – taip tiriamoji medžiaga išvalyta nuo atsitiktinių, vienkartinų, kalbai visiškai netipškų, tik minėtame kūrinyje ar jo vertime pasitaikančių junginių, kitaip tariant, poetinių metaforų. Lietuviškų junginių vartojimas tikrintas *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne*, vokiškųjų – *COSMAS II tekстыne*. Iš viso surinkti ir apdoroti 258 sakiniai, kuriuose rasta 311 metaforinių kolokacijų.

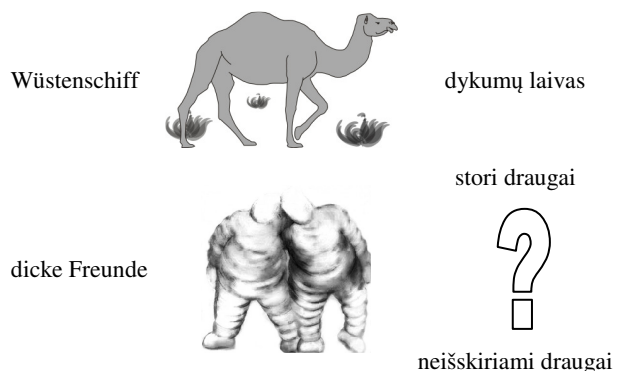
Metaforinė kolokacija vs. metafora

Kaip jau minėta, *metaforinės kolokacijos* terminas lietuvių kalbotyroje naujas. Nors viename savo straipsnių R. Marcinkevičienė ir pavartoja jį, ir aptaria, kuo metaforinė kolokacija skiriasi nuo idiomos², tačiau iš straipsnio tampa aišku, kad pati autorė juos vartoja sinonimiškai (Marcinkevičienė, 1995, p.48). Kaip jau užsiminta įžangoje, šio straipsnio autorės manymu, sąvokos *metafora* ir *metaforinė kolokacija* priklauso skirtingiems kalbos aprašo lygmenims, todėl šie terminai netapatintini.

Laikantis aristoteliškosios tradicijos, *metafora* suprantama kaip stilistinė figūra, tropas. „Taigi metafora atlieka ornamentinę retorinės figūros funkciją“ (Marcinkevičienė, 1994, p.76). Siūlomą *metaforinės kolokacijos* terminą reikėtų priskirti ne stilistikos, o leksikologijos terminijai. Jei kolokacija laikoma apylaisvį žodžių junginį (Labutis, 1998), o metaforizacija aiškinama kaip reikšmės perkėlimas, tai *metaforinės kolokacijos* – perkeltinė reikšmė vartojami žodžių junginiai, kartu su tiesiogine reikšme vartojamais žodžių junginiais priklausantys leksinių vienetų sistamai. Kalboje dažnai kartu vartojami žodžiai tampa kolokacijomis (kitai – sustabarėjusiais junginiais), kurios laikytinos metaforų išraiška. Skirtinos kalbinės, arba vadinamosios mirusios metaforos, kurios laikui bėgant leksikalizuojamos, tampa įprastos kalbai ir dėl to jų metaforiškumas sunkiau atpažįstamas, ir poetinės metaforos – dažniausiai vienkartinis tam tikro autoriaus sugalvotas junginys. Antrasis metaforinių junginių tipas

kolokacija nelaikytinas, nes tokia poetinė metafora neatitinka kolokacijai keliamo sustabarėjimo kriterijaus.

Tai, kad *metaforos* ir *metaforinės kolokacijos* terminai netapatintini, pabrėžia ir vokiečių kalbininkė A. Holderbaum (Holderbaum, 2003, p.30). Ji teigia, kad norint atskirti vieną nuo kitos, pirmiausia reikėtų išsiaiškinti, kuo skiriasi konvencionaliosios ir inovatyviosios metaforos. Inovatyviąją metaforą ji, remdamasi semantiniu aspektu, vadina anomalija, o konvencionaliąsias metaforas priskiria kolokacijoms ir, siekdama pabrėžti jų metaforinę motyvą, vadina *metaforinėmis kolokacijomis*. A. Holderbaum teigimu, dažniausiai pasitaiko metaforinių *būdvardis + daiktavardis* struktūros kolokacijų. Beje, nors metafora ir yra semantinė anomalija, skaitytojui/ klausytojui abejonių dėl jos reikšmės dažniausiai nekyla, tačiau dalį metaforinių kolokacijų suvokti padeda tik kontekstas (žr. 1 pav.).

1 pav. Metafora vs. metaforinė kolokacija

Nors vokiečių kalbos metafora *Wüstenschiff* leksikalizuota ir jos metaforiškumas išblėsęs, ji laikytina semantine anomalija. Į lietuvių kalbą ši metafora nepriklausomai nuo konteksto verčiama *dykumų laivas*. Vokiečių kalbos kolokacija *dicke Freunde* yra metaforinė *būdvardis + daiktavardis* struktūros kolokacija. Jos bazinis elementas, t. y. daiktavardis *Freunde*, turi lietuvišką atitikmenį *draugai*. Pirminė kolokatoriaus *dicke* reikšmė *stori*, tačiau šiame junginyje jis metaforizuotas, t. y. vartojamas perkeltine reikšme, kurios lietuvių kalbos atitinkamas būdvardis neturi. Gimtakalbis lietuvis prie šios bazės asociatyviai šlietų kolokatorių *neišskiriami* arba *neperskiriami*. Tekstyno duomenys rodo, kad kolokacija *neišskiriami/ neperskiriami draugai* lietuvių kalboje aktyviai vartojama. Kuria prasme – tiesiogine ar perkeltine – vartojamas šio junginio kolokatorius, paaiškėtų tik tam tikrame kontekste.

Metaforinių kolokacijų vertimo būdai

Kaip jau minėta, metaforinė kolokacija – sustabarėjęs junginys, todėl atitikmens ieškantis vertėjas į jį turėtų žvelgti kaip į visumą, o ne bandyti perteikti kiekvieną jo struktūrinį elementą atskirai kaip kad būna laisvojo žodžių junginio atveju. Tačiau reikia pastebėti ir tai, kad tai nėra ir idiomatinis junginys, kurio bendroji reikšmė aiškiai nutolusi nuo atskirų elementų reikšmių. Kalbininkai pastebi, kad, ieškant kolokacijų atitikmens, svarbiausias vaidmuo tenka baziniam elementui, kuriuo remiantis ir generuojami gali būti jo kolokatoriai. Įvairius kolokacijų vertimo aspektus tyrę mokslininkai vieningai tvirtina, kad bazinio elemento vertimas ypatingų problemų dažniausiai nekelia: jei vertė-

² „Metaforinės kolokacijos skiriasi nuo idiomų tik iš atskirų jų dėmenų suvokiama reikšmė. Išverstos į kitą kalbą pažodžiui metaforos gali atrodyti keistos, bet ne absurdiškos kaip kad pažodinės idiomos“ (Marcinkevičienė, 1995, p.48).

jas spontaniškai nežino reikiamo atitikmens, gali jį nesunkiai rasti žodyne (Holderbaum, 2003, p.33). Tačiau būtent tuomet ir prasideda tikrasis darbas – tinkamo kolokatoriaus paieška. Gimtakalbiui tai neturėtų kelti sunkumų, tačiau ne gimtakalbio vertėjo darbą apsunkina pirmiausia tai, kad kolokacijos nėra tinkamai pateikiamos žodynuose, todėl kolokatorių tenka ieškoti asociatyviai. Šį darbo etapą vertėjui labai palengvina tekstynai: juose galima patikrinti, ar žodžių junginys įmanomas, taip pat galima gauti bazinio junginio konkordansą arba net statistinių pastoviųjų junginių sąrašą.

Ištyrus iš J. Ivanauskaitės romano *Placebas* surinktus pavyzdžius, buvo išskirtos 6 pavyzdžių grupės. Atlikus išsamesnę analizę, paaiškėjo, kad didžioji jų dalis iš tikrųjų didesnių problemų vertėjui nekėlė. Nors lietuvių ir vokiečių kultūros gana skirtingos, šiose kalbose vartojamos metaforos remiasi ne tiek kultūrine patirtimi, kiek universaliais kognityviniais principais (Kohrs, 2006a, p.86), todėl nesunku rasti atitikmenų. Iš viso tirtame kūrinyje nustatyti 195 tokie atvejai, tai sudaro net 62,72 % visų pavyzdžių. Štai keli jų:

- (1) *Šiomis dienomis katės meditacijos prisipildė gilaus liūdesio.* (LT, p.37)

In diesen Tagen waren die Meditationen der Katze zusätzlich von tiefer Traurigkeit erfüllt. (DE, S.80)

- (2) *Ji neabejojo, kad 78 simboliniai paveikslėliai pabudina intuityją, šiaip jau užgožtą proto balso, išlaisvina pasąmonę, kuri dažniausiai prasimuša vien sapnuose ar klejonėse ir yra neprileidžiama prie blaivių kasdieninių sprendimų.* (LT, p.76)

Sie hatte keine Zweifel, dass die achtundsiebzig symbolischen Bilder die Intuition anregen, die normalerweise von der Stimme der Vernunft überlagert wurde, das Unbewusste befreien, das sonst nur im Traum oder in Wahnvorstellungen an die Oberfläche durchkam und nicht an die alltäglichen, nüchternen Entscheidungen herangelassen wurde. (DE, S.165)

- (3) *Artėdavo saldžiosios miego valandos.* (LT, p.183)

Die süßen Stunden des Schlafes rückten näher. (DE, S.392)

Kalbinių požiūriu daug įdomesnės likusios 5 grupės arba 37,28 % pavyzdžių, kai vertėjas lietuviškos metaforinės kolokacijos tiesiogiai išversti negalėjo. Toliau šiame straipsnyje bus aptariami ir iliustruojami pavyzdžiais visi vertėjo pasirinkti metaforinių kolokacijų vertimo būdai.

Analizuojant tiriamąją medžiagą, nustatyta, kad dažniausias struktūrinis lietuviškosios metaforinės kolokacijos atitikmuo – vokiškoji metaforinė kolokacija. Antrą didelę grupę sudaro pavyzdžiai, kuriuose vertėjas išlaikė formaliąją junginio struktūrą, tačiau rinkosi kitą kolokatorių, t. y. šiais atvejais skiriasi pačios originalo ir vertimo kalbos junginių metaforos. Tokių atvejų buvo rasta 48, tai sudaro 15% visų pavyzdžių.

- (4) *Sausis jai visada buvo pats sunkiausias mėnuo, nes taip ir neišsigydydė nuo absurdiškos iliuzijos, kad po Naujųjų metų kiekvieno žmogaus, o ypač jos, Ritos, gyvenime kažkas būtinai privalo pasikeisti į gera.* (LT, p.12)

Der Januar war für sie schon immer der schlimmste Monat im Jahr gewesen, denn sie konnte sich einfach nicht von der absurden Vorstellung befreien, dass sich nach Neujahr im Leben jedes Menschen, und besonders in ihrem, Ritas, etwas zum Positiven ändern müsse. (DE, S.24)

- (5) *Visos viešos kalbos, debatai ir svarstymai apie lengvųjų narkotikų legalizavimą iš tiesų buvo tik pasirengimas somos įvedimui.* (LT, p.89)

All die öffentlichen Reden und Debatten über die Legalisierung weicher Drogen waren in Wirklichkeit nur eine Vorbereitungsstufe zur Einführung von Soma. (DE, S.194)

(4) ir (5) pavyzdyje aiškiai matyti lietuvių ir vokiečių kalbos junginių kolokatorių skirtumai: *sunkus* ≠ *schlimm*, *lengvas* ≠ *weich*. Kyla klausimas, ar žodyniniai šių kolokatorių atitikmenys vertimo kalboje gali jungtis su turimais baziniais elementais, jei ne, gal toks vertėjo sprendimas – vieningelė galimybė? Bet kuriame dvikalbiame žodyne bus nurodyta, kad lietuvių kalbos būdvardis *sunkus* į vokiečių kalbą gali būti verčiamas būdvardžiu *schwierig*, o būdvardžio *lengvas* atitikmuo – *leicht*. Pažodžiui išvertus lietuviškų (4) ir (5) pavyzdžių kolokatorius, būtų gauti junginiai *der schwierigste Monat* ir *leichte Drogen*. Įsitikinti, ar tokios kolokacijos galimos, reikėtų vokiečių kalbos tekстыne, iš kurio pavyzdžių darytina išvada, kad minėtieji junginiai galimi ir vartojami. Tiesa, atidžiau panagrinėjus sakinius su junginiais *leichte Drogen* ir *weiche Drogen*, tampa aišku, kad pirmasis dažnesnis šnekamojoje kalboje, neoficialiuose kontekstuose, antrasis būdingas bendrinei, norminei kalbai. Taigi, darytina išvada, kad kalboje dažnai egzistuoja keli lygiaverčiai raiškos būdai. Tokiais atvejais apsisprendimą vartoti konkretų junginį greičiausiai lemia subjektyvi vertėjo nuomonė.

Tačiau pasirinkimo galimybė egzistuoja ne visada. Pavyzdžiui, metaforinės kolokacijos *degantys darbai* (žr. (6) pvz.) tiesioginio atitikmens **brennende Arbeit* (*degti* = *brennen*) tekstynuose nėra, o gimtakalbis pastebės, kad taip vokiečių kalba taip nesakoma, ir pasiūlys vartoti *dringende Arbeit*:

- (6) *Ne, savaitgalį negalėsiu, turiu degančių darbų.* (LT, p.168)

Nein, am Wochenende kann ich nicht, ich habe dringende Arbeit. (DE, S.361)

Trečiąją pavyzdžių grupę sudaro atvejai, kai vertėjas metaforinę kolokaciją vertė aprašomuoju būdu kartais pakeisdamas visą sakinio struktūrą, nors vokiečių kalboje jos žodyninis atitikmuo ir egzistuoja. Išanalizavus tiriamąją medžiagą, rasti 26 pavyzdžiai (8 %). Štai (7) pavyzdyje pavartota metaforinė kolokacija *žvėriška intuityja* į vokiečių kalbą galėtų būti verčiama tiesiogiai *tierischer Spürsinn*, tačiau vertėjas ją perfrazuoja:

- (7) *Jis turėjo žvėrišką intuityją ir pajusdavo menkiausių pavojų net ten, kur kitiems kvepėjo svaigia pergale.* (LT, p.18)

Sein Spürsinn war der eines wilden Tiers, und deshalb witterte er den leisesten Hauch einer Gefahr auch dort, wo es für andere nur nach betörendem Sieg duftete. (DE, S.41)

Arba kitoje vietoje renkasi ne konstrukcijos *dramatiška pabaiga* atitikmenį *dramatisches Ende*, o jį tarsi perfrazuoja, išplečia – tai *dramatiškas būdas pabaigti gyvenimą*:

- (8) *Likimas ją lepino, todėl atrodė truputį keista, kad staiga pasirinko tokią **dramatišką** gyvenimo **pabaigą**. (LT, p.10)*

*Das Schicksal hatte sie immer verwöhnt, deshalb war es schon etwas verdächtig, dass sie plötzlich beschlossen haben sollte, ihrem Leben auf so **dramatische Weise ein Ende zu setzen**. (DE, S.19)*

Peržvelgus ir išanalizavus visus tuos atvejus, kai vertėjas rinkosi aprašomąjį lietuvišką metaforinių kolokacijų vertimo į vokiečių kalbą būdą ir perfrazavo sakinį, darytina išvada, kad tokį vertėjo pasirinkimą greičiausiai lėmė verčia-mo teksto stilistika.

Išnagrinėjus J. Ivanauskaitės romano vertimą į vokiečių kalbą, iš viso rasti 22 praleidimo atvejai (7 % visų pavyzdžių). Pasitaikė įvairių praleidimų: neverstas kolokatorius, sakinytis ar net visa didesnė pastraipa. Visais nustatytais atvejais praleidimus galima sieti su mažesniu ar didesniu reikšmės praradimu. Neišvertus metaforinio kolokatoriaus (9) pavyzdyje, reikšmė nukenčia menkai, nes vokiečių kalbos žodžio *Verstand* reikšmėje galime įžvelgti ir *sveikumo*, *racionalumo* semą, (10) pavyzdyje praradimas daug didesnis, juolab kad vokiečių kalbai kolokacija *vorsichtige Vermutung* įprasta.

- (9) *Kaip manai, o ką **sveikas protas** tavyje taip labai saugo, kad būgštauja net sekundę prarast kontrole? (LT, p.34)*

*Und was meinst du, welches Geheimnis hütet dein **Verstand** so tief in dir drin, dass du dich davor fürchtest, auch nur eine Sekunde die Kontrolle zu verlieren? (DE, S.74)*

- (10) *Tačiau svarbiausia — kam ir kokiose Instancijose užkliuvo **nedrąsi** Ritos **prielaida**, kad Džiulija iš pasaulio pasitraukė ne savo valia? (LT, p.18)*

*Vor allem aber: Wem und welchen Instanzen missfiel Ritas **Vermutung**, Julija könnte sich nicht freiwillig das Leben genommen haben? (DE, S.37)*

Kodėl vertėjas kartais praleisdavo sakinius, lieka neaišku. Vienose vietose praleistų sakinių mintis iš dalies integruojama į kitus sakinius, kitur jie paprasčiausiai išnyksta. O jei skaitytojas vokiškame vertime ieškotų (11) pavyzdžio sakinio, nerastų ne tik jo, bet ir visos pastraipos:

- (11) *Bubastė apšniukštinėdavo kiekvieną prekę ir nutaikiusi progą net įlisdavo į šaldytuvą — šiaip sau, dėl **aštresnių pojūčių**. (LT, p.182 plg. DE, S.391)*

Dar viena lietuviškų metaforinių kolokacijų vertimo į vokiečių kalbą galimybė, penktoji tirtų pavyzdžių grupė – metaforinės kolokacijos perteikimas sudurtiniu žodžiu. Dūriniai – neginčijamai produktyviausias vokiečių kalbos žodžių darybos būdas. Panagrinėjus jų struktūrą, galima įžvelgti ir tam tikrų paralelių su kolokacijomis, tai ir paaiškina būtent tokį vertėjo pasirinkimą.

Kaip jau minėta, pasak F. J. Hausmanno, kiekvieną kolokaciją sudaro bazinis, arba laisvasis, junginio elementas, turintis savo reikšmę nepriklausomai nuo kito, ir kolokatorius, arba tarnybinis junginio elementas, kurio pasirinkimą nulemia bazė. Dūrinio pagrindas – bazinė morfema, le-

mianti sudurtinio žodžio gramatinius požymius, o prie jos prisišliejusi antroji morfema atlieka tarnybinę funkciją, t. y. nulemia semantines dūrinio ypatybes, padeda tam tikrą pavadinamą daiktą išskirti iš kitų panašių daiktų aibės.

Versdamas lietuvių kalbos daiktavardines *būdvardis + daiktavardis* struktūros metaforines kolokacijas į vokiečių kalbą, vertėjas dažnai turi dvi pasirinkimo galimybes: jis gali rinktis arba žodžių junginį, arba sudurtinį žodį, pvz., lietuviškos metaforinės kolokacijos *gilus miegas* vokiškas atitinkmuo galėtų būti arba kolokacija *tiefer Schlaf*, arba sudurtinis žodis *Tiefschlaf*. Šie abu variantai kiek skiriasi stilistiškai: vartodamas kolokaciją kalbėtojas labiau pabrėžia miego gilumą, o sudurtinį žodį – patį miegą. Analizuoto kūrinio vertėjas pirmąjį būdą renkasi kiek dažniau, tačiau rasta ir 10 vertimo sudurtiniu žodžiu pavyzdžių, jie sudaro 3 % tiriamosios medžiagos, pvz.:

- (12) *Prisiminė dar ir garsą, panašų į griaustinio, bet nesu-vokė, ar jis nuaidėjo prieš nugrimzdam į **gilų miegą**, ar jau buvo sapno pradžia. (LT, p.5)*

*Sie entsann sich auch eines Geräusches, einem Donner-grollen ähnlich, doch sie wusste nicht, ob es noch vor ihrem Eintauchen in den **Tiefschlaf** ertönt war oder schon den Anfang den Anfang des Traums gebildet hatte. (DE, S.7)*

- (13) *Ankstesnių užuominų JoJo nepanoro girdėti, tad Julija paruošė **atvirą tekstą**, bet taip ir nesusėjo savojo monologo išdėstyti, nes staiga jos gyvenime tarsi iš niekur atsirado Nuolatinis Partneris. (LT, p.76)*

*Ihre früheren Andeutungen hatte JoJo nicht verstehen wollen, deshalb wollte Julija jetzt **Klartext** reden. Doch sie schaffte es nicht mehr, ihre Rede vorzutragen, denn un-plötzlich trat wie aus dem Nichts der Ständige Partner in ihr Leben. (DE, S.164)*

Pačią mažiausią, šeštąją pavyzdžių grupę sudaro atvejai, kai lietuvių kalbos metaforinė kolokacija versta būdvardžiu, prieveiksmiu ar dalyviu. Iš viso buvo rasti 5 tokie pavyzdžiai – tai sudaro vos 2 % tiriamosios medžiagos. Išanalizavus šią grupę, pastebėta, kad pasirinktas vertimo būdas adekvatus, kadangi ir lietuviškas konstrukcijas (14), (15) ir (16) pavyzdžiuose lengvai būtų galima keisti būdvardžiu ar prieveiksmiu, pvz., vietoje (14) pavyzdyje vartojamo *tvirtu balsui* būtų galima sakyti *tvirtai pareiškė*, o *pakeltu balsu* (15) pavyzdyje keisti į *spigiai*, kadangi sakinyje patikslinta, kad tai *iki spiegimo pakeltas balsas*.

- (14) *Paskambinusi Angelui Sargui, **tvirtu balsu** pareiškė norinti susitikti ir pasikalbėti. (LT, p.109)*

*Sie rief den Schutzengel an und sagte **entschlossen**, sie wolle ihn treffen und mit ihm reden. (DE, S.236)*

- (15) *Jį teigė iki spiegimo **pakeltu balsu**, kad kalbos apie visišką nepriklausomybę ir neribotą laisvę yra melagystė, savęs ir kitų apgaudinėjimas. (LT, S.106)*

*Sie erklärte **kreischend**, dass das Gerede von absoluter Unabhängigkeit und unbegrenzter Freiheit Lüge, Betrug und Selbstbetrug sei. (DE, S.230)*

Išvados

Atliktas tyrimas parodė, kad vienos kalbos metaforinės kolokacijos į kitą gali būti verčiamos įvairiai.

Jei originalo ir vertimo kalbose egzistuoja ta pati metafora, vertėjo darbas ieškant reikiamo atitikmens palengvėja, nes abiejų kalbų junginių ir baziniai elementai, ir kolokatoriai sutampa. Atlikta J. Ivanauskaitės romano *Placebas* metaforinių kolokacijų analizė patvirtino kitų autorių tyrimų išvadas, kad lietuvių ir vokiečių kalbų metaforos dažnai turi bendras šaknis arba remiasi universaliais bendrakultūriniais konceptais (Kohrs, 2006a, p.91), todėl metaforinių kolokacijų vertimas didesnių problemų nekelia. Jei įmanoma išlaikyti kolokacijos struktūrą nenusižengiant vertimo kalbos normoms, vertėjas ją dažniausiai perima, retais atvejais žodžių junginį keičia sudurtiniu žodžiu, kuris savo sandara labai panašus į pačią kolokaciją.

Tais atvejais, kai originalo ir vertimo kalbų metaforos nesutampa, norėdamas lietuvių metaforines kolokacijas išversti į vokiečių kalbą, vertėjas pirmiausia turi ieškoti kitos metaforos. Įsitikinti, ar asociatyviu būdu rastas atitikmuo vartojamas, parankiausia tekstynuose, nes dvikalbiuose ir aiškinamuosiuose žodynuose kolokacijos vis dar pateikiamos netinkamai arba visai nepateikiamos.

Pasitaiko atvejų, kai metaforinės kolokacijos versti kolokacija negalima dėl stilistinių teksto ypatybių ar vertimo kalboje neegzistuojančios metaforos. Analizuojant tiriamąją medžiagą, nustatyta, kad tokiais atvejais tenka versti aprašomuoju būdu, perfrazuoti metaforinę kolokaciją, keisti ją būdvardžiu, prieveiksmiu ar dalyviu, gal net atsisakyti kolokatoriaus. Tokie atvejai beveik visada susiję su mažesniais ar didesniais reikšminiais praradimais, todėl vertėjas turėtų siekti tokius praradimus kompensuoti.

Su reikšminiais praradimais sietini ir metaforinių kolokacijų praleidimo atvejai. Jei praleisto sakinio mintis integruojama į kitus sakinius, vertėjo pasirinkimą iš dalies galima pateisinti, tačiau nemotyvuotų sakinių ar net pastraipų praleidimų verčiant reikėtų vengti.

Skaistė Volungevičienė

Zur Übersetzungsproblematik metaphorischer Kollokationen

Zusammenfassung

Kollokationen als linguistischer Forschungsgegenstand haben schon längst große Aufmerksamkeit erfahren, das Interesse der litauischen Linguistik dafür entstand aber erst Ende des 20. Jhs. Die Kollokationen erfordern gründliche Untersuchungen, weil ihre Verwendung für Fremdsprachenlerner und Übersetzer nicht unproblematisch ist. Muttersprachler verwenden feste Wortverbindungen automatisch, beim Erwerb einer Fremdsprache müssen sie aber gesondert erlernt werden.

Dieser Artikel ist der Übersetzungsproblematik einer Klasse der Kollokationen gewidmet, nämlich den metaphorischen Kollokationen. Unter einer metaphorischen Kollokation versteht man die feste Verbindung zweier Elemente (einer Basis und eines Kollokators), wobei der Kollokator metaphorische Bedeutung hat. Im System der lexikalischen Einheiten befinden sie sich zwischen den freien Wortverbindungen und den Idiomen. Hier werden die nominalen metaphorischen Kollokationen vom Typ Adjektiv + Substantiv näher untersucht. In der Untersuchung wird die größte Aufmerksamkeit weniger der Ausdrucksweise der übertragenen Bedeutung in beiden Sprachen, als vielmehr der strukturellen Äquivalenz der untersuchten Konstruktion geschenkt. Die Übersetzungsproblematik wird anhand von Beispielen aus der schögeistigen Literatur analysiert.

Bei der praktischen Untersuchung wurde festgestellt, dass die Übersetzung der metaphorischen Kollokationen in den meisten Fällen unproblematisch ist, weil die ihnen zugrunde liegenden Metaphern in beiden Sprachen geläufig sind. Ausführlicher werden die Fälle besprochen, in denen der Übersetzer einen anderen metaphorischen Kollokator finden musste, sich für die Paraphrasierung entschieden, die Konstruktion mit einer Zusammensetzung übertragen oder sogar ausgelassen hat.

Straipsnis įteiktas 2010 01
Parengtas spaudai 2010 04

Apie autorę

Skaistė Volungevičienė, Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Vokiečių filologijos katedros doktorantė, lektorė.
Mokslinės veiklos sritys: tekstynų lingvistika, leksinė pastoviųjų junginių analizė, vertimo problemų tyrimai.
Adresas: Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, Vokiečių filologijos katedra, Universiteto g. 5, 01513 Vilnius
El. paštas: skaiste.zabarauskaite@flf.vu.lt

Literatūra

1. Hausmann, F. J., 1989. Le dictionnaire de collocations. *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.1*. Berlin, New York, S.1010-1017.
2. Hausmann, F. J., 1984. Wortschatzlernen ist Kollokationslernen. Zum Lehren und Lernen französischer Wortverbindungen. *Praxis des neusprachlichen Unterrichts 31*, S.395-406.
3. Holderbaum, A., 2003. *Kollokationen als Problemgrößen der Sprachvermittlung*. WVT Wissenschaftlicher Verlag Tier.
4. Kohrs, J., 2006a. Einige Aspekte der Metapherübersetzung im literarischen Werk. *Kalbotyra*, 56 (3), S.82-92.
5. Kohrs, J., 2006b. Metapherübersetzung in der schögeistigen Literatur. Problematik und Spezifik. *Darbai ir dienos*, (45), S.143-156.
6. Labutis, V., 1998. *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
7. Marcinkevičienė, R., 2001. Tradicinė frazeologija ir kiti sustabarėję kalbos vienetai. *Lituanistica*, 4(48), pp.81-98.
8. Marcinkevičienė, R., 1995. Kolokacija: tyrimo aspektai, objektas, metodai. *Lituanistica*, 2 (22), pp.40-54.
9. Marcinkevičienė, R., 1994. Metafora nemetafora. *Naujasis židinys*, 4, pp.76-81.
10. Reder, A., 2006. Kollokationsforschung und Kollokationsdidaktik. *Linguistik online 28*, 3/06, S.157-176.
Prieiga per internetą:
http://www.linguistik-online.de/28_06/reder.pdf
[Žiūrėta 2009 m. gruodžio mėn.].
11. Rimkutė, E., 2009. Gramatinė morfologinių samplaikų klasifikacija. *Kalbų studijos*, 14, pp.32-38.
12. Rimkutė, E., 2006. Lietuvių kalbos kolokacijų žodynas: sandara ir paskirtis. *Prace Baltystyczne*, 3, pp.249-258.
13. Sinclair, J., 1996. The Empty Lexicon. *International Journal of Corpus Linguistics*, 1 (1), pp.99-119.
14. Volungevičienė, S., 2008. Metaphorische Kollokation: Zwischen Metapher und Phraseologismus. *Kalbotyra*, 59 (3), S.290-297.

Šaltiniai

1. LT = Ivanauskaitė, J., 2003. *Placebas*. Vilnius: Tyto alba.
2. DE = Ivanauskaitė, J., 2005. *Placebo*. Į vokiečių kalbą vertė M. Roduner, München: Verlag.
3. URL: <http://donelaitis.vdu.lt>
4. URL: <http://www.ids-mannheim.de>

DOI: 10.5755/j01.sal.1.16.43357